

Sestava smisla in časovna struktura dejanj¹

5. Sestava smisla in časovna struktura dejanj*

5.1 Časovna struktura delovanja

5.1.1 Časovna perspektiva zasnove

Najprej pojasnilo v zvezi z rabo izrazov: z besedo delovanje (Handeln) označujemo postopno izvrševanje dejanja, z besedo dejanje (Handlung) pa označujemo izvršeno dejanje. Delovanje je torej časovni postopek, ki se bliža vnaprej določenemu koncu; dejanje pa je preteklo delovanje, ki nosi v sebi zgodovino predhodnih korakov, ki so privedli do njega, če smo torej natančni, dejanje potemtakem ni časovni postopek, temveč sestava smisla, ki se nanaša na nekaj, kar se je dogajalo pred tem.

Samoumevno je torej, da je delovanje pred dejanjem. Vendar pa te časovne povezave in konstelacije smisla pri delovanju in dejanju niso tako enostavne, kot bi si po tej preprosti (in kot taki neovrženi) ugotovitvi lahko mislili. Preden človek sploh lahko začne delovati, mora najprej narediti osnutek dejanja, tako da lahko delovanje sledi osnutku dejanja kot svojemu cilju. »Dejansko« delovanje je sicer gotovo pred »dejanskim« dejanjem, toda predstavljeno dejanje je pred delovanjem. Časovne perspektive se očitno prekrivajo na zapleten način. Poglejmo si to prepletenost na enostavnem primeru.

Ko gre človek zjutraj v kopalnico in si umije obraz, počne to iz navade, in pride do cilja (umit obraz), ne da bi se ga moral pri tem jasno in razločno ovesti in že celo vsakega posameznega koraka (levo nogo postaviti pred desno, desno pred levo, odpreti vrata, odviti pipo itn.), ki ga mora storiti. Če pa vzamemo za primer človeka, ki je bolan ležal tri mesece v postelji, je stvar drugačna. Sicer se še spominja tega preprostega opravila, toda telo je hojo skoraj pozabilo. Zaveda se torej, da bo imel v uresničitvi spomina težave. Zato zavestno pretehta posamezne korake in jih zapiše v glavi kot delne, celotni zasnovi (umivanje obraza) podrejene zasnove. Sestava smisla (odnos med podrejenimi koraki in nadrejenimi delnimi zasnovami) je prav tako jasna, vendar

1. Prevod petega (5) poglavja, z naslovom Die Zeit- und Sinnstruktur von Handlungen (Sestava smisla in časovna struktura dejanj), str. 48 – 74, knjige Thomas Luckmann, Theorie des sozialen Handelns (Teorija socialnega delovanja), Walter de Gruyter. Berlin. New York, 1992.

* Podlaga za sledeča izvajanja so Schützove analize delovanja in dejanj. Primerjaj njegovo zadnje delo Alfred Schütz/ Thomas Luckmann: Strukturen der Lebenswelt, II, peto poglavje, Frankfurt am Main, 1984; sedaj tudi v celotni izdaji, Strukturen der Lebenswelt, peto poglavje, Konstanz, 2003.

manj zapletena kot časovna struktura (nujno zaporedje priredno vezanih delnih zasnov). Posamezni koraki so po svojem pomenu enakovredni. Človek seveda nikakor ne more storiti drugega koraka pred prvim, vendar bi bilo nesmiselno govoriti o podrejenosti prvega koraka drugemu. Nasprotno pa lahko govorimo o nadrejenosti zadnjega koraka: z njim smo dosegli cilj. Seveda je, časovno gledano, korak pri koncu delovanja. Bistven pri tem pa je njegov pomen, ki se nanaša na uresničitev cilja, in ne na dejstvo, da je to zadnji korak v vrsti korakov.

Za človeka v našem primeru je bila uresničitev posameznih korakov, ki so vodile k zastavljenemu cilju, precej težavna. Jasno se je moral zavedati zaporedja posameznih korakov in seveda tudi končnega cilja. Podobna stopnja zavesti je značilna na splošno za vsa neobičajna dejanja, s katerimi rešujemo probleme. Nasprotno pa se komaj zavedamo časovne in smiselne strukture delovanja pri običajnih, vsakdanjih opravkih, s katerimi nimamo težav; cilj je samoumeven, posamezni koraki prehajajo samodejno drug v drugega.

Naj ponovimo: pred vsakim delovanjem pride zasnova. Ta pa vstopa v zavest z različno jasnostjo, odvisno pač od vrste delovanja. Natančnejši opis razmerja med delnimi zasnovami in celotno zasnovo, oziroma odnosa med posameznimi podrejenimi zasnovami in nadrejenim načrtom bo prikazan v naslednjih poglavjih. V njih se bomo ukvarjali tudi z načinom ocenjevanja zasnov, ali so izvedljive ali ne, in kako se odločimo za eno zasnovo in ne za drugo. Zaenkrat bomo odgovore na ta vprašanja preložili. Pri opisu časovne perspektive zasnove bomo najprej zanemarjali, da zasnova ni vase zaprta, brez povezave z drugimi, da nimamo na izbiro samo eno zasnovo, in da nimamo težav pri oceni njihove izvedljivosti.

Pri zasnovi se zadnje predstavi kot prvo: izvršeno dejanje kot cilj delovanja. Kako lahko razumemo to »predstavo«? Tukaj zagotovo ne gre za zaznavanje; predstavljanje umivanja obraza seveda ni umivanje obraza. Tukaj tudi ne moremo govoriti o spominu; človek se lahko spominja umivanja obraza včeraj, predvčerajšnjim itn., toda to, kar si sedaj predočimo, se ni zgodilo ne včeraj niti ne predvčerajšnjim, tega sploh še ni bilo. Če si predstavljamo umivanje obraza, je to domišljija posebne vrste, namreč domišljija neke konkretno pričakovane prihodnosti, ki si jo predstavljamo kot dejansko. Predstavljanje umivanja obraza je izmišljotina, ki to noče ostati. Obstajajo tudi druge vrste fantazij, npr. takšne, ki so usmerjene v preteklost (tudi samo izmišljeno preteklost): predstavljam si, da sem pred 150 leti živel na otoku Samosu; ali pa takšne brez kakršnegakoli časovnega indeksa: če bi bil galeb... Obstajajo pa še druge vrste fikcij, ki se jasno in razločno, tako rekoč zanesljivo izkažejo za fikcije, npr. pravljice, romani itn. Ampak usmerjenost v prihodnost še ne spremeni fantazije v predstavo, ki bi se kazala kot zasnova. Domišljija, ki postane zasnova, predpostavlja dosegljivost določene prihodnosti, izvedljivost določenega načrta, ali jo vsaj sprejema kot možno in jo prepušča preverjanju. Pomisliti moramo tudi na to, da si lahko človek domišlja vse mogoče, ne da bi hotel, da se njegove predstave uresničijo. Človek lahko v mislih preigrava skrajno neprijetne in nezaželene možnosti, predvsem zato, da bi se jim lažje izognil.

Namišljena predstava, ki postane zasnova, mora vsebovati namero, da se uresniči. Ta namera sicer še ni dokončna odločitev za delovanje, običajno pa vodi do nje. Zasnove

dejanj torej niso zgolj fantazije ali čiste fikcije pa tudi ne napovedi dogodkov v prihodnosti. So »praktične utopije«.

Ugotovili smo, da se še ne izvršeno dejanje v zasnovi predstavi kot izvršeno, tako da se to, kar je zadnje v prihodnosti, kaže kot prvo v sedanjosti. V verigi korakov dejanj zaznamo v zasnovi - v nasprotju z delovanjem - najprej zadnji člen; v pravem delovanju moramo seveda začeti s prvim členom. To časovno perspektivo, ki opredeljuje dejanja, Alfred Schütz ni poimenoval z nakloni glagolov, v katerih neko dejanje v prihodnosti traja (imperfektni futur) ali se ponavlja (iterativ), temveč s pojmom za prihodnostni perfektiv - modus »futuri exacti«.

V vsaki zasnovi je dejanje predstavljeno modo futuri exacti; v tem pogledu se zasnove vkljub neskončni vsebinski raznolikosti ne razlikujejo. Obstaja očitna razlika med tem, ali imamo danes zvečer namen »kuhati in jesti enolončnico«, ali se v naslednjih dveh letih nameravamo naučiti arabsko ali se pripraviti na to, kako bi prijateljci razložili, da se nočemo z njo poročiti. V nekem drugem pogledu pa se predstave o prihodnosti v zasnovi razlikujejo tudi formalno: dejanje predstavljeno kot modo futuri exacti lahko nastopi razmeroma nejasno, splošno dejanje (»večerja«) ali do potankosti določeno (za večerjo bo furlanska »pasta e fagioli« in soški merlot).

Jasno je, da se podobno kot tipizacije izkušenj v subjektivni zalogi vedenja kopičijo tudi tipizacije ciljev dejanj. Pomembno vlogo igrajo semantične kategorije, s katerimi razpolaga jezik. Zasnove za nekatera dejanja ni treba natančno načrtovati. To velja takrat, ko so cilji nedvoumno poimenovani, trdno vgrajeni v vsakdanje življenje, in ko so bili koraki, ki vodijo k cilju, že večkrat po navadi uspešno izvršeni. Zasnova se javi tako rekoč sama od sebe in nas skoraj neopazno porine k začetku delovanja. Če pa je cilj negotov (če ne vemo takoj, kateri koraki bi lahko vodili do cilja) in če bi obenem možne posledice dejanja igrale pomembno vlogo, moramo zasnovo skrbno pretehtati. Tudi končni cilj moramo do potankosti premisliti in preudariti, s katerimi koraki bi ga lahko dosegli.

Po zasnovi delovanje ne sledi samo od sebe. Najprej se moramo zares odločiti, ali bomo zasnovo uresničili. Običajno delovanje preprosto sklenemo brez hrupa, ne da bi morali napeti voljo, če je delovanje trdno vsidrano v našem vsakdanu, potem se lahko tako zasnova kot odločitev pojavita skoraj samodejno in v zavesti ne izstopata od običajnega poteka stvari. Drugače pa je pri težavnih dejanjih: zasnovo si zavestno narišemo vnaprej, morda moramo izbirati med konkurenčnimi možnostmi; zato je odločitev še težja. O tej problematiki bomo govorili kasneje, sedaj pa bomo nadaljevali z opisom določenih aspektov časovne strukture delovanja.

5.1.2 Časovne perspektive izvrševanja dejanja

Delovanje se začne, ko se odločimo, da bomo zasnovo uresničili. Koraki dejanja se v celoti držijo zasnove. Če ti koraki v zasnovi niso načrtani posamično in v natančnem vrstnem redu, ker smo jih za podobno zasnovo vadili prej in so že prešli v navado, se tudi izvajajo tako rekoč sami od sebe. Delovanje je v tem primeru usmerjeno k cilju, ne da bi se korakov, ki vodijo do cilja, drugega za drugim jasno zavedali. To traja toliko časa, dokler ne pride do nepredvidenih težav, ki se pri prejšnjem, običajnem izvrševanju dejanja še niso pojavile. Če pa akter sam že vnaprej ni prepričan, da bo lahko brez težav

dosegel (modo futuri exacti) končno predstavljeno stanje in so bili zato posamezni koraki jasno načrtani v zasnovi, poteka izvrševanje dejanja, torej delovanje, zavestno po zaporedju posameznih korakov. Po vsakem koraku pride pred začetkom naslednjega koraka do »analize uspeha«. Tega pa se zavemo šele, ko dobimo povratno informacijo kot »vest o neuspehu«.

V vsakem primeru pa se sedanje delovanje ravna po prihodnosti dejanja, ki je že predvideno (kot uresničeno) v zasnovi. V tej časovni zvezi se oblikuje specifični subjektivni smisel delovanja. Za človeka ima delovanje že med izvrševanjem, med katerim je v sedanosti usmerjen v prihodnost, smisel, tako rekoč aktualno propektivni smisel. Izkušnje na splošno nimajo takšnega, to je sedanega smisla; njihov smisel se oblikuje in nastane šele kasneje, pri vzpostavljeni zvezi z bližnjimi ali starejšimi izkušnjami. Smisel je v tem primeru refleksiven in retrospektiven. S tem ta problem ni v celoti zaobjet, kajti ko pride delovanje do konca, postane le-to neke vrste izkušnja in gre tako z drugimi izkušnjami v spomin, vendar ne na enak način kot preproste izkušnje. V spomin gre namreč s prvim, že vnaprej danim smislom, ki se je izoblikoval v zapleteni časovni strukturi prvotnega delovanja. Ta nekoč aktualno propektivni smisel je bil enkrat in je zaključen. Vendar lahko tudi preteklo izkušnjo delovanja dojamemo retrospektivno. Ravno tako kot vse druge izkušnje jo postavimo v vse mogoče odnose in jo različno tolmačimo. Ta »drugi«, refleksivni smisel dejanja, je potemtakem večplasten in odprt, čeprav ni popolnoma neodvisen od prvega, aktualno propektivnega smisla.

Doslej smo opisovali tiste perspektive zasnov in delovanj, ki pripadajo izključno subjektivnemu delovanju. Osnovne plasti subjektivnega časa bi lahko označili kot »notranji« čas. Tvorijo jih ritmi tekoče sedanosti s svojimi nenehnimi protencijami in retencijami, v njih naloženi spomini na bivšo, nekoč sedanjo preteklost, in pričakovanja takrat še ne sedanje prihodnosti. Ne glede na to, kako »notranje« so te plasti subjektivnega časa, v vsakdanjem delovanju, jih vsaj površno sooblikujejo časovne kategorije, ki so zgodovinsko določene in dr.,beno zgrajene. Vendarle so »notranje«, subjektivne, ker niso podvržene neposredni intersubjektivni kontroli in družbenemu pritisku.²

Še enkrat: do sedaj opisane perspektive zasnove dejanj in izvrševanja zasnov pripadajo subjektivnemu času človeka, ki deluje. Te perspektive tvorijo temeljno in splošno časovno strukturo delovanja, torej tako mišljenja kot učinkovanja. Medtem ko o mišljenju na tem mestu ni potrebno ničesar dodati, pa časovna struktura učinkovanja še ni zadovoljivo opisana. O zasnovi delovanja je bilo dovolj povedano, ker tako zasnova učinkovanja kot vse zasnove delovanj pripadajo subjektivnemu času. Nekaj drugega velja za izvrševanje. Drugače kot mišljenje je učinkovanje vrsta delovanja, ki v svojem izvrševanju posega v okolje. Čas okolja pa ni subjektivni čas akterja. Pri učinkovanju pripada izvrševanje tako rekoč dvema časoma.

2. Več o časih človeških izkušenj v delih: Thomas Luckmann: »Gelebte Zeiten – und deren Überschneidungen im Tages – und Lebenslauf«, v: Reinhart Herzog/Reinhart Koselleck (ur.), »Epochenschwelle und Epochenbewußtsein«, Poetik und hermenevtik, zvezek XII, München 1987, str. 283-304.

V okolju deluje človek s svojim telesom. Naprej se premika tako, da premika stopala in noge, z nogami in rokami se brani, napada in objema, guba čelo in dviga obrvi, z roko piše, s prsti in usti je, kadar želi govoriti, premika ustnice in glasilke itn. Gotovo pa človek ne krmili vseh telesnih gibov. Človek ima telo in z njim razpolaga; človek pa je tudi telo, katero z njim razpolaga.³

Seveda pa niso vsa dejanja učinkovanje, ki ga posreduje telo. Poleg tega med krmiljenimi in nekrmiljenimi gibi telesa (nameren ali nenameren jok, smeh, suvanje s komolci, stopanje na noge itn.) ni vedno lahko načrtati jasne meje. Nenazadnje ne smemo pozabiti, da se obvladanje telesa, njegovih gibov in spretnosti, oblikuje drugače tako v različnih družbah, kot tudi znotraj ene družbe v različnih zgodovinskih obdobjih in tudi glede na posamezne socialne značilnosti posameznika (spol, starost, nadarjenost). Povsod pa je prepoznavno jedro učinkovanja kot delovanje, ki ga krmili telo.

Kako prepozna delujoči človek vlogo svojega telesa? Očitno na dva načina: kot tisti, ki ima telo, ko ga uporablja zato, da bi nekaj dosegel, in kot tisti, ki je telo, ko svoje telo čuti in prenaša. Po eni strani se torej zaveda gibov svojega telesa od »znotraj«. Postopoma opazi spremembo v svojem zaznavanju okolja in samega sebe v odnosu do okolja. Drevesa ne gleda več iz oddaljenosti 30 metrov, temveč iz bližine, in svojega telesa ne občuti več tam, kjer je bil, temveč tukaj, kjer je sedaj. Po drugi strani pa ga vse to sploh ne preseneča, ker je vse tako želel. Želel se je približati jablani in je zato naredil potrebne korake. Samo hotenje vsekakor ne zadostuje, moral je nekaj storiti na tem svetu. To ga je stalo nekaj časa, in svet ga ni vprašal, ali mu to ugaja ali ne.

Čas učinkovanja je načeloma čas čakanja. Čakanje izvira iz tega, da notranji čas ne vlada sam, temveč se mora uskladiti s časom okolja, kar pomeni, s časom sveta nasploh. Učinkovanje se ne dogaja samo v času, učinkovanje čas tudi »potrebuje«, in sicer čas, ki ga nimamo na voljo na enak način kot čas mišljenja. (Je pa res, da poteka čas tudi, kadar »samo« mislimo).

Pri učinkovanju se ne izkusim samo kot delujoči subjekt, temveč tudi kot objekt v svetu in sem tako udeležen pri času v svetu. Naše telo se premika v prostoru, kjer stojijo vedno druge stvari in drugi ljudje; torej se v njih zaletavam ali pa se jim izogibam, če sem do neke mere spreten. Naši gibi naletijo v času na odpor. Zdi se nam, da potekajo v istem, pa vendar ne v istem času kot gibi drugih ljudi. To opazimo, kadar se pretepamo, igramo tenis, se poljublamo, kadar se zaletimo v koga na stopnicah. Moji gibi potekajo v mojem in v njegovem času. Uskladitev teh dveh časov ni vnaprej samoumevna. Da lahko gremo mimo nekoga na stopnicah, zahteva od nas natančno sinhronizacijo dveh časov izvrševanja, za uskladitev lastne hitrosti s hitrostjo osebe, ki jo srečamo na stopnicah.⁴

3. Pomembne ugotovitve o tem najdemo v filozofski antropologiji, predvsem v delih Helmutha Plessnerja, npr. »Lachen und Weinen. Eine Untersuchung nach den Grenzen menschlichen Verhaltens«, München 1961.

4. Primerjaj Desmond Morris, »Der Mensch, mit dem wir leben. Ein Handbuch unseres Verhaltens«, München 1978.

To nam uspe le, ker zaznamo naše lastne gibe znotraj določenih meja tako, kot zaznavamo gibe drugih. V nekem določenem smislu stojimo tudi »zunaj« sebe kot subjekti. Potek lastnih gibov opazujemo tako rekoč s stališča drugih in njihove gibe z našega stališča in pri tem domnevamo, da oni opazujejo naše gibe z njihovega stališča. Včasih se v tem zapletenem procesu usklajevanja recipročnosti perspektiv zmotimo. Jaz stopim na desno, žal pa on ne stopi na svojo desno stran, temveč na levo. Sedaj si znova stojiva nasproti, se smejeva in rečeva »oprostite«, začneva spet od začetka in trčiva z nosovoma.

S temi opažanji smo že preseгли mejo »osamljenega« delovanja.⁵ Uskladitev in čakanje pa nista potrebna samo pri delovanju v socialnem svetu, temveč pri vsakem delovanju. Preden lahko začnemo z enim ali drugim dejanjem, z njim nadaljujemo ali ga končamo, moramo npr. počakati, da sonce vzide, da se voda vrne v strugo, da se rana zaceli, da mine podhladitev, da jabolka dozori.

5.1.3 »Da« in »ker« motivi

Prejšnja analiza časovne strukture delovanja je pokazala, da ima delovanje aktualni smisel, ki se oblikuje v povezavi posameznih trenutnih korakov dejanja z zasnovo prihodnjega cilja. Dodatno pa imajo dejanja kakor vse druge izkušnje (tudi take, ki niso nastale kot dejanja) še reflektivni smisel. Ta se konstituira, ko izvršeno dejanje zaznamo kot pomembno v tej ali oni zvezi. To nam daje vtis, da je delovanje v nasprotju z dejanjem izključno stvar prihodnosti. Toda videz vara: delovanje ne vodi iz sedanosti v prihodnost brez preteklosti. Preteklost sega neposredno v zasnovo namišljene prihodnosti in od tam deluje v nenehno minljivo sedanost izvrševanja dejanja in sicer na način, ki ga moramo še razložiti.

Spomnimo se najprej na zaporedje korakov dejanja. Zaporedje je določeno že v zasnovi in vodi bolj ali manj zvesto zasnovi preko izvrševanja k cilju. Izrazimo se previdneje: zaporedje naj bi privedlo do cilja, saj ne moremo nikoli popolnoma izključiti možnosti za neuspeh. Posamezni koraki si sledijo drug za drugim: prvi vodi k drugemu, drugi k tretjemu (recimo, da je ta predzadnji) in predzadnji k zadnjemu. Vsak korak lahko obravnavamo kot delno dejanje, ki se mora izvršiti, da se lahko sploh začne drugo delno dejanje in da se končno lahko izvrši celotno dejanje. Pri tem se moramo spomniti, da lahko sprejmemo odločitev o tem, kaj je delno dejanje in kaj celotno dejanje, izključno s pogledom na subjektivni smisel dejanja (nameravani razpon zasnove, ki ga določi človek).

Skratka, vsak korak dejanja je korak »z namenom, da«. V časovni perspektivi delovanja se pričakovani smisel korakov dejanja sestavi kot veriga »z namenom, da« motivov. Pričakovani smisel delovanja pa se v celoti konstituira kot končni člen »z namenom, da« verige: gre za željo, da dosežemo zasnovani cilj. Veriga »z namenom, da« motivov je očitno popolnoma zapisana časovni perspektivi prihodnosti, natančneje sedanosti, ki je usmerjena v prihodnost. Prihodnost, o kateri je govor, je kot prihodnost

5. Uskladitev dveh »notranjih« časov je družbeno delovanje, ki bi ga naj analizirali šele v sklepnih poglavjih.

nestvarna; stvarna je samo kot sedanja predstava prihodnosti. Ta predstava sicer ne nastane iz ničesar, zagotovo pa ne nastane iz prihodnosti. Pri vprašanju, »od kod« izvirajo predstave o prihodnosti, se vrnemo v preteklost. Z drugimi besedami: zasnova, ki naznanja prihodnost, ima svojo predzgodovino.

Samoumevno je, da to ni samobitna predzgodovina, temveč sestavni del celotnega življenja nekega človeka. Vendar je ta predzgodovina prepoznavna kot delček njegove življenjske zgodbe. Predzgodovina vsake posamezne zasnove posebej je sestavljena iz naplavine preteklih izkušenj, ki obdajajo njegovo celotno življenjsko zgodbo. Pri tem imamo v mislih tiste izkušnje, ki so subjektivno relevantne za tisti tip zasnove, h kateremu pripada določena zasnova. Te izkušnje obsegajo predvsem izkušnje dejanj, vezanih na določeno zasnovo, ki so se že nakopičile v subjektivnih zalogah vedenja na podlagi subjektivnih važnih struktur.

Vzemimo kot primer, da se nekdo odloči, da bo danes zvečer jedel enolončnico. Gotovo bo razmislil, ali ima doma vse potrebne sestavine, manjkajoče bo kupil in pravočasno začel kuhati itn. Prvi korak bo vodil k naslednjemu, v obliki spleta »z namenom, da« motivov, vse dokler ne bo naš načrtovalec enolončnice začel jesti. Če bi ga pred tem srečali na tržnici in ga vprašali, zakaj kupuje to zelenjavo, bi verjetno odgovoril: ker jo potrebujem za enolončnico. Ta »ker« je usmerjen v prihodnost, možno ga je pretvoriti brez izgube smisla v »z namenom, da«: da bom imel vse potrebne sestavine za enolončnico. Če bi ga pa vprašali, zakaj bo danes zvečer kupal ravno enolončnico in ne kakšne druge jedi, bo svoj odgovor začel tudi s »ker«, vendar s »ker« druge vrste, npr.: ker vsak petek zvečer jem enolončnico. Če bi ga naprej spraševali, zakaj ob petkih zvečer je enolončnico, bi lahko odgovoril: ker sem tako navajen iz otroštva, ali, ker je enolončnica poceni in sem se ob petkih odločil za dan varčevanja. Že prvi odgovor bi se lahko glasil drugače: ker bo prišla na večerjo moja prijateljica, ki ima zelo rada enolončnico. Lahko pa bi nam dal na to vprašanje tudi drugačen (smiseln) odgovor. Jasno je, da bi lahko pri vsakem odgovoru spraševali naprej, kajti vsakemu odgovoru je moč slediti nazaj v različne smeri. Vse (sprejemljive) odgovore lahko formuliramo kot »ker« odgovore, ker so bili neposredno ali vsaj posredno v smiselni povezavi z življenjsko zgodbo človeka, kuharja enolončnice.

Tukaj imamo opravka z drugačno vrsto povezave kot v prej omenjeni povezavi »z namenom, da« motivov. Tudi tukaj se srečamo z motivi, toda ti ne segajo v prihodnost, temveč v preteklost. »Ker« odgovorov ne moremo v teh primerih spremeniti v »z namenom, da« odgovore. Nesmiselno je reči: ob petkih vedno jem enolončnico z namenom, da bi se odločil ob petkih za dan varčevanja. Če rečemo, da jemo enolončnico z namenom, da bi varčevali, je to drugačna stvar. Tako postaneta enolončnica delno dejanje in varčevanje skupni cilj. Toda to ni bilo izhodiščno vprašanje.

Prave »ker« motive (izraz je uvedel Schütz) lahko teoretično zasledujemo neskončno daleč nazaj, ne da bi pri tem prišli do pravega konca. Takšno detektivsko delo nas pravzaprav ne zanima, zato slej kot prej prenehamo s tem zasledovanjem, predvsem glede na to, kdaj se zadovoljimo z odgovori, kar pa je odvisno od tega, v kolikšni meri nas to sploh zanima. Tako bi se nam pri vprašanjih o izbiri enolončnice zdelo nesmiselno, da bi drezali v navade, finančni položaj jedca enolončnice, v zgodovino njegove

družine in celo njegove prijateljice. Ne glede na to, kdaj bomo prenehali s tem, smo časovno vedno usmerjeni v preteklost. Iz te preteklosti izhajajo v prihodnost usmerjena zasnova.

5.2 Zasnova in izbira

5.2.1 Fantazija in stvarnost

Kot je bilo že rečeno, so zasnove praktične utopije. Utopije so zato, ker predstavljajo nekaj irealnega, namreč prihodnjega v kot-da-sedanosti. Kot praktične pa jih označujemo, ker v prihajajoči sedanosti predvidevajo irealno prihodnost kot možno. Na tak način motivira prihodnost praktične utopije sedanosti.

Fantazija, ki jo uporabljamo, ko kujemo zasnove, ni čista fantazija, ne zadovolji se sama s sabo, s tem, da se uresniči kot fantazija. Gotovo bi si lahko tudi v čisti domišljiji predstavljali nekaj, kar bi bilo morda moč uresničiti. Toda domišljija, ki kuje zasnove, se mora zavedati možnosti za uresničenje v prihodnosti.

Ob tem pa moramo upoštevati še nekaj: če v tej zvezi govorimo o mejah možnosti in izvedljivega, potem pri tem ne mislimo na nepremagljive meje, ki so objektivno dane in objektivno ugotovljive. Mislimo na tiste meje, ki se jih konkretni akter zaveda. Nesporno pa je dejstvo, da je njegova zavest povezana z »objektivnimi« mejami.

Gotovo ne bi bili posebej presenečeni, če bi nam znanec (vzemimo za primer moškega v dobri kondiciji, vendar z malo prekomerno telesno težo) povedal, da se je odločil, da bo vsak dan pol ure tekel. Tudi nas ne bi začudilo, če bi naznanil, da bo v tej pol ure povprečno pretekel osem kilometrov. Če bi nam o enakem cilju govoril nek drugi, starejši, okoren in astmatičen znanec, bi mu brez dvoma z zanimanjem prisluhnili, bili pa bi mnenja, da govori o prejšnjih podvigih ali želji za bodoče. Tudi če bi naš prvi, do neke mere športni znanec rekel, da želi v pol ure preteči petdeset kilometrov, bi verjetno pomislili, da je rekel »pet« (in bi se pri tem čudili nad njegovo počasnostjo); če bi pa vztrajal pri »petdesetih«, bi ga bili prisiljeni napotiti v svet domišljije.

V nasprotju z resničnim tekom po resničnih poteh lahko človek v domišljiji teče tako hitro kot on sam želi. Lahko bi sedli skupaj z našima znancema in si predstavljali, kako bi bilo, če bi mi trije dejansko v pol ure brez napora pretekli petdeset kilometrov. Če ne bi imeli ta hip časa za sanjarjenje, bi se lahko domenili za srečanje naslednjo nedeljo in skupaj fantazirali o vseh podrobnostih. Gotovo nam ni težko sprejeti dejstva, da lahko vsak človek sanjari, o čemer želi. Morda ima nekdo do tega več veselja kot drugi, ali pa je bolj nadarjen za tehnične fantazije, drugi pa za erotične. Toda vsakdanja stvarnost pri tem ne bremeni nikogar.

Za vsako področje stvarnosti obstajajo določene možnosti in posebne omejitve pri izvedljivosti zasnov. Vse, o čemer sanjamo, nima izgledov za uspeh, ker lahko fantaziramo o vsem, kar nam vsakokrat pride na misel. Za področje vsakdanje stvarnosti pa je značilno veliko možnega in izvedljivega, vendar le v zapletenem sistemu omejitev.

V vsakdanjem življenju na splošno domnevamo, da je to, kar je bilo včeraj izvedljivo, možno in izvedljivo tudi danes ceteris paribus in bo tako tudi jutri. Naše zasnove imajo svojo predzgodovino, ki je odložena v subjektivni zalogi vedenja. Tako ima individualni

sistem izvedljivosti biografsko plat. Če ni posebnega vzroka, da danes ne bi mogel hoditi, žvižgati, računati, čeprav sem včeraj še lahko, si s tem ne belim glave in se mi zdi povsem samoumevno, da bom do nadaljnjega lahko hodil, žvižgal, računal. Seveda je to osnovno, naše zasnove napajajoče načelo fantazije, Husserl ga označuje kot idealizacijo »jaz-lahko-vedno-znova«, veljavno v življenjskem svetu, podvrženo določenim omejitvam. Predpostavlja drugo v življenjskem svetu veljavno idealizacijo, Husserl jo označuje kot »in-tako-naprej«. Stvari se bodo še naprej odvijale kot do sedaj in tudi prihodnje spremembe bodo izgledale približno tako kot dosedanje. Če pa moramo to domnevo v danem primeru omejiti, potem seveda tudi ne moremo predpostavljati, da lahko izvedemo »jaz-lahko-vedno-znova« dejanja, ki temeljijo na »in-tako-naprej« idealizaciji.

Kar se tiče posameznika, se načelo »jaz-lahko-vedno-znova« stalno spreminja, celo takrat, ko se na svetu nič temeljitega ne spremeni. Vsak človek ve, da npr. starost prizadene nekatere sposobnosti. Pri štiridesetih letih lahko veliko stvari naredimo bolje kot pri štirinajstih, so pa tudi stvari, ki smo jih pri štirinajstih lahko opravili bolje. Tako najprej pri starših in starih starših opazimo, da so včasih v svoji sposobnosti omejeni; očeta npr. posvarimo pred gorsko turo, ki jo je pred desetimi leti z lahkoto zmožel. Kasneje pa opazimo takšne spremembe pri samem sebi. Vedenje o periodizaciji opravilne sposobnosti srečamo v vseh družbah in v vseh socialnih zalogah vedenja. Če takšno vedenje ne bi obstajalo vsaj v implicitni obliki (tudi če ni razvito v akademski pedagogiki), starši ne bi bili sposobni uspešno vzgajati svojih otrok.

Naše vedenje o neenakosti človeških sposobnosti ni omejeno samo s starostno pogojenimi razlikami. Uporabljamo tudi teorije in predsodke, ki se nanašajo npr. na spol, vzgojo, neumnost, marljivost, lenobo ali pa so regionalno pogojeni. Ženske so šibke, prebivalci Berna so počasi, Gorenjci so skopi, Dolenjci ga radi ..., no saj veste kaj, česar se nadejamo od nekoga, tega si ne upamo pričakovati od drugega. Na podlagi že obstoječega vedenja in predsodkov ocenjujemo različne sposobnosti drugih ljudi, kdaj pa kdaj pravilno, včasih pa napačno. Bolj ali manj pravilno ali napačno pa človek oceni tudi svoje lastne sposobnosti. Na nek način nenehno in več ali manj sistematično ocenjujemo, kaj je nam in drugim možno in kaj ne. Na sistemu ocene izvedljivosti pa temeljijo zasnove ciljev in delovanja v človeški fantaziji.

Kadar človek domneva, da bi to, kar si predstavlja kot možni cilj dejanja, lahko tudi dosegel, če bi le hotel, potem se prelevi predstava iz čiste fantazije v konkretno zasnovo. Na splošno sicer ne obstaja verjetnost, da bi se ljudje na dolgi rok motili o izvedljivosti svojih načrtov. V posameznem primeru pa se motimo vsi, tako otroci kot odrasli, moški in ženske, suhi in debeli, veliki in majhni, neumni in pametni. Lotimo se stvari, ki presegajo naše zmožnosti ali pa obupamo pred dosegljivimi cilji. Tukaj moramo upoštevati še eno bistveno okoliščino. Tudi praktične utopije, ki so načeloma izvedljive zasnove, ne vodijo vedno k uspehu. Vino, ki ga želimo v kozarcu približati ustom, lahko še v zadnjem trenutku polijemo. Neizvedljive fantazije se v nobenem primeru ne bodo uresničile, nasprotno pa ne moremo vnaprej z gotovostjo napovedati uresničitve izvedljivih zasnov.

5.2.2 Načrtovanje zasnove

Zasnovo smo v prejšnjih analizah opisovali kot modo futuri exacti namišljeni cilj delovanja, kot zadnji člen »z namenom, da« motivacijske verige in kot domnevo določene prihodnosti v konkretni sedanjosti. Ta domneva pa je še dodatno obremenjena s posebno predzgodovino. Tako smo pojasnili časovne perspektive zasnove, ki sodoločajo časovno strukturo delovanja. Okoliščin, ki se nanašajo na časovno sestavo zasnove same, smo se pa komaj dotaknili. V diskusiji o predzgodovini zasnove smo ugotovili, da zasnove nikakor ne nastanejo iz ničesar, tako rekoč iz neposrednega navdiha. Če se izrazimo slikovito: zasnove preidejo iz mraka njihove predzgodovine v luč zavesti posameznika. Predzgodovina zasnove, ki je sestavljena iz tipičnih izkušenj storjenih dejanj in še posebej iz izkušenj, ki so pomembne za obravnavano zasnovo, še zdaleč ne izčrpa vsega zgodovinskega v zasnovi. Povedano na kratko: vsako zasnovo moramo najprej zasnovati. Človek sestavi iz različnih »predzgodovinsko« določenih elementov celotno zasnovo. Postopek snovanja je miselno delovanje in to tvori zgodovino nastanka zasnove. Osnovne značilnosti te zgodovine nastanka bomo opisali v povezavi s splošno predzgodovino posameznega dejanja.

V nasprotju s prej povedanim pa imamo pri mnogih dejanjih vendarle vtis, kot da bi se držali zasnov, ki so zdavnaj gotove, za našo uporabo tako rekoč že pripravljene. Mnoga vsakodnevna dejanja so tako postala navade, se odvijajo sama od sebe in ne potrebujejo posebne pozornosti niti v zasnovi niti v odločitvi in prav tako tudi ne pri izviševanju posameznih korakov. Težave, katere moramo obvladati, glede zasnove ne predstavljajo nobenega problema, temveč so »teoretično« že vnaprej rešene na zadovoljiv način. Ponazorimo to s primerom.

To, da gremo popoldan iskat teto Amalijo na železniško postajo, ker pride vsako drugo soboto na obisk, pomeni: gledati na uro, nekaj pred drugo uro zapustiti stanovanje, iti k avtu, odkleniti vrata, zagnati motor, spraviti avto v tek, se kakor ponavadi peljati do železniške postaje (v primeru, da ni obvoza), tam poiskati parkirni prostor, parkirati, vreči kovanec v parkirno uro itd., iti do čakalnice, poiskati na voznem redu prihod vlaka, ugotoviti peron in tir vlaka itd., dokler končno ne objamemo tete (nam dobro poznane tete Amalije in ne Jožefe, ki je nismo videli že dvajset let). Gotovo bi lahko vsak posamezni korak, ki smo ga tukaj navedli, še naprej razčlenjevali, npr. odklepanje avtomobila: vzamemo ključ iz žepa, ga z desno roko vtaknemo v ključavnico in zavrtimo, z levo roko pritisnemo na kljuko itd. Pri tem ne razmišljamo o neizvedljivosti posameznih korakov, temveč sprejmemo nujnost in zaželenost celotnega dejanja brez daljšega razmišljanja. Skratka, tukaj ni nobenih »teoretičnih« težav. V teoriji je problem rešen, praktične naloge pa še nismo uspešno obvladali. Nalogo v našem primeru moramo obvladati dvakrat mesečno, nekatere druge vsak dan, nekatere celo večkrat na dan. Zgolj vedenje o tem, kako hodimo iskat teto na železniško postajo, ne zadostuje. Sicer vemo, kje in kako bi jo srečali in pripeljali domov, ampak če se ne bomo spravili na noge, nas bo teta zaman čakala. Vsakdanje probleme moramo vedno znova obvladovati, vendar nam jih ni treba vedno znova reševati. Za to imamo večinoma rešitve že pripravljene, zasnove že izdelane. Rešitve, oz. zasnove za dejanja, katera obvladajo probleme vseh

vrst, najdemo v subjektivni zalogi vedenja. Tam so se nabrale kot tipično vedenje o tipičnih dejanjih in tipičnih korakih, ki jih je moč priklicati v tipično podobnih situacijah. O vključenosti takšnih običajnih dejanj v naše vsakdanje življenje smo že govorili. Subjektivna zaloga vedenja vsebuje tudi specifične spomine na to, kako smo hodili iskat tete na železniško postajo. Tudi pri delovanju, ki se zanese na stare navade, imamo torej o nastanku zasnov, ki to delovanje vodijo, poleg predzgodovinskih sestavin tudi zgodovinske komponente.

Jasno pa je naslednje: tudi pri takšnem delovanju se vrnemo v čas, v katerem zasnova in izvršitev še nista postali navada; v čas, ko je zasnova nastala kot zasnova in ko smo morali poiskati »teoretično« rešitev problema preden smo začeli praktično obvladovati. Za rutinska dejanja sicer obstajajo vnaprej izdelane zasnove, toda tudi te je bilo treba enkrat prvič zasnovati. V prvotni situaciji nismo imeli na razpolago nobene izdelane zasnove, temveč smo jo morali šele postopoma izdelati. Prva zasnova je bila delno dejanje. Morali smo se potruditi, čeprav samo v mislih, da najdemo načrt za delovanje, s katerim naj bi obvladali problem, ki nam ga je zastavila prvotna situacija.

Naj ponovimo: izdelovanje zasnove je delovanje, čigar cilj je določitev cilja samega dejanja. Njegov »z namenom, da« motiv je, da vnaprej zamisli končni člen v verigi »z namenom, da« motivacij. Izdelovanje zasnove je postopek v notranjem času, in sicer v času razmišljanja. Koraki konkretnih dejanj se ravna po izdelku tega predhodnega delnega delovanja, namreč po zasnovi kot dejanju. To dejanje, katero, kakor smo videli, predpostavlja neko svojevrstno delovanje, da sledečemu delovanju svoj smisel. Tudi sledeče delovanje je lahko tudi »samo« mišljenje v notranjem času. Če pa je zasnovano kot učinkovanje, seveda posega v okolje in se torej uresniči v dveh prekrivajočih se časih: v notranjem in v času sveta.

Vsaka zasnova je sestavljena iz tipičnih sestavnih delov: iz ocen izvedljivosti tako celotnega dejanja kakor posameznih korakov dejanj (na osnovi idealizacije »in-tako-naprej« in »jaz-lahko-vedno-znova«); iz razmišljanj o zaporedju korakov; iz ocen pomembnosti in nujnosti dejanja. Kakor smo že rekli, tvorijo vsi ti sestavni deli skupaj splošno, v življenjsko zgodovino posameznika vtisnjeno predzgodovino zasnove. Kadar se prvič lotimo določenega problema, moramo premisliti, kako bi ga obvladali. Ko kujemo novo zasnovo, si moramo vse omenjene sestavine bolj ali manj jasno priklicati v zavest, jih zabeležiti in povezati v ustrezne enote. Na ta način povežemo cilj s koraki, ki vodijo k njemu. Vse to se dogaja v času, ne istočasno in poljubno, temveč v urejenem vrstnem redu, korak za korakom, ne glede na to, ali celotni potek subjektivno občutimo kot hiter ali počasen. Kadarkoli ne moremo uporabiti že vnaprej izdelane zasnove, ki jo je moč monotetično (z enim prijemom) priklicati v zavest, prihodnost še ni dovolj podrobno določena. Zato moramo prihodnost s pomočjo predzgodovinskih, tipičnih sestavnih delov v mislih preigrati, drugače povedano: zasnovo moramo politetično zgraditi.

Resnično prvotne situacije nekega dejanja seveda ne bi našli, vsekakor ne v smislu situacije brez predzgodovine. Ko smo šli drugo soboto v maju leta 1978 prvič iskat teto Amalijo na železniško postajo, je bila to gotovo prvotna situacija dejanja. Šele pred kratkim smo se preselili v bli,ino tega kraja in še nikoli nismo parkirali na železniški

postaji. Zato smo morali najprej razmisliti, kako najboljše pridemo tja. Toda bili smo že na drugih železniških postajah, »železniška postaja« torej ni bil problem v orientaciji dejanja. Poleg tega smo tistega leta šele pred kratkim naredili voznikiški izpit, zato še nismo bili izurjeni v vožnji z avtomobilom. Toda naredili smo voznikiški izpit in za sabo imamo kar nekaj kilometrov vožnje z avtomobilom. Tete Amalije nismo videli že več let; ko smo jo zadnjič videli, smo bili še otroci. Jo bomo prepoznali? Koliko starejših žensk bo izstopilo iz tistega vlaka? Poiskali bomo fotografije, da bi si osvežili spomin. Toda kljub vsemu, s pomočjo starih spominov in novejših družinskih fotografij smo pred kratkim že našli teto Jožefo, v nabito polni hotelski dvorani.

Z drugimi besedami: tudi pri novih dejanjih se poslužujemo izkušenj, ki so odložene v subjektivni zalogi vedenja, in se ravnamo po zasnovah, ki so zgrajene iz tipičnih komponent. V nasprotju z delovanjem, ki se zanese na stare navade, moramo te sestavine posamično priklicati v zavest, morda jih bomo morali celo ponovno preigrati in jim določiti vrstni red. Pravzaprav imajo samo zasnove za taka dejanja poleg splošne predzgodovine tudi svojo lastno zgodovino izvora in razvoja, čeprav se te iz tehtnih razlogov navadno ne spominjamo. Prvotne zasnove imajo sicer tudi svojo predzgodovino, vendar je njihova lastna zgodovina šele v nastajanju.

5.2.3 Dvomljiva prihodnost: interesi in odnosi do pogledov

Do prihodnosti ne moremo biti ravnodušni. Gotovo se pri domnevno neizogibnih stvareh ne izplača dolgo razmišljati. Drugače je v tistih primerih, za katere menimo, da bi lahko, tudi če zgolj v majhni meri, sooblikovali prihodnost. Naša skrb za prihodnost ni usmerjena v prazen čas, ki poteka v neskončnost, temveč na konkretne okoliščine, ki še niso nastopile, je pa zelo verjetno, da bodo in se tičejo našega lastnega življenja in življenja naših bližnjih. Delovanje na določeno prihodnost in načrtovanje za takšno delovanje izvirata iz te skrbi. Zato lahko vsaj v formalno splošnem smislu rečemo, da določeni zasnovi dejanja pripišemo določen interes za določeno prihodnost. Konkretna povezave med interesi in zasnovah so seveda bolj zapletene. Tako kot ne obstaja zasnova, ki bi bila iztrgana iz povezave z življenjem, saj obstajajo samo zasnove v povezavi z drugimi zasnovah in celotno strategijo za vse kar hočemo v tem življenju delati, prav tako ne obstajajo popolnoma osamljeni interesi, ki bi bili sami zase ločeni od drugih interesov. Razmerje med nekim določenim interesom in neko določeno zasnovo moramo vedno obravnavati kot razmerje, v katerem je interes del celotnega svežnja interesov in zasnova del nadrejenih zasnov in strategij.

Interesi posameznika so povezani med seboj, vendarle sami po sebi ne tvorijo sistema v natančnem smislu besede. Niti pomembnost niti nujnost določenega dejanja, ki naj bi pripeljalo do zaželene prihodnosti ali kakšno nezaželeno preprečilo, nista tako jasno in neprotislovno določeni, da bi tvorili sistem. Posameznih interesov niti ne znamo točno poimenovati; njihove povezave ne moremo brez nadaljnega priklicati v zavest. Interesi so nam različno jasni; njihove medsebojne povezave so spremenljive. Res pa je, da so na nekaterih življenjskih področjih povezani v snopiče. Če so bili med seboj sploh kdaj v nasprotju, so bila nasprotja premagana na različne načine. Ali so bila zglajena s kompromisi (delno ta, delno drugi), ali z razvrščanjem (najprej eden, nato drugi), ali s

podrejanjem (drugi lahko le v primeru, če je zadoščeno prvemu) itd. Na ta način smo iz nepovezanega snopa interesov sestavili trden, celovit paket. Za posameznika sodijo takšne rešitve v davno preteklo predzgodovino njegovih sedanjih interesov. Na podlagi teh interesov se do neke mere samoumevno odloča za eno zasnovo in ne za drugo, ki bi prav tako lahko prišla v poštev. Dopust preživim raje na Koroškem kot v Španiji; ko naročim sladoled, brez oklevanja izberem kavo in limono.

Interesi, ki zadevajo različna življenjska področja, si redkokdaj nasprotujejo. Če ostane pri tem, da se življenjska področja med sabo ne dotikajo, ni težav. Ni se nam potrebno odločati med kegljanjem ob sredah in nedeljsko mašo. V kolikor pa se življenjske okoliščine spremenijo, pa to lahko privede do tega, da se ločena področja stekajo druga v drugo. V tem primeru se moramo v določenih situacijah odločiti med interesi iz dveh področij; med limoninim sladoledom in Koroško najbrž ne, toda med omejitvami pri različnih navadah (prehranjevaje, pitje, kajenje), glede letnega dopusta, med ljubeznijo in poklicem, med prostim časom in kariero itd. pa najbrž ja. Tudi tukaj lahko interese različnega izvora v večini primerov medsebojno uskladimo. Povežemo jih, seveda še bolj rahlo, v večje snope interesov. Ti tvorijo trdne povezave s sistemi zasnov in postanejo samoumevna podlaga za navade, katere vodijo precejšen del našega ravnanja v življenju. Ravno pri takšnem ravnanju je težko prirediti posamične interese strogo zarisanim posamičnim zasnovam. Celo rahlo povezanih snopov interesov, ki so zatonili v predzgodovino zasnove našega običajnega ravnanja, se sploh več ne zavedamo. Učinkujejo kot razpoloženje za posamezna dejanja, naklonijo nas do tega ali onega. Razpoloženje, oz. nagnjenost, pojem bomo zajeli na široko, vsebuje usedline preteklih izkušenj, ki vstopajo v »ker« motive različnih tipov delovanja. Z besedo vse mislimo dejansko na vse usedline preteklih izkušenj in ne samo na tiste, ki se tičejo nam še bolj ali manj prisotne »predzgodovinske« zveze med določenim interesom in določeno zasnovo.

Če smo pomotoma prevozili križišče pri rdeči luči, bi si predvsem želeli, da nas pri tem ne ujamejo. Vsekakor pa ni lahko opisati, zakaj in kako to želimo. Za nekoga je pomembno, da ne plača kazni, ker bi to pomenilo udarec za njegovo denarnico. Ali pa sama kazen ne bi bila tako slaba, toda ne želimo imeti opravka s policijo, ker že tako zamujamo na pomemben sestanek. Po drugi strani pa ne želimo, da drugi kršilci nekaznovano vozijo skozi rdečo. Pri vsem tem je vsakokrat v igri določena predzgodovina; npr.: že večkrat so nas ujeli pri prometnih prekrških in sedaj nam grozi odvzem vozniškega dovoljenja, predkaznovanost, prepoved opravljanja poklica; ali pa: našega dobrega prijatelja je težko poškodoval voznik avtomobila, ki je vozil skozi rdečo. Predzgodovina ni nujno vedno tako dramatična in tako jasno določena. Tudi splošna nagnjenja, usedline preteklih in davno minulih izkušenj »nas postavijo« glede na določene obete v prihodnosti v različna stališča. Zasnove dejanj, o katerih v takem primeru razmišljamo in ki jih nameravamo izvesti, bodo potemtakem nekje med skrajnimi možnostmi, »pobeg« in »prostovoljna predaja«. Motivira jih mešanica sebičnosti in pravičnosti.

Tako razpoloženja kakor tudi interesi in njim ustrezne zasnove dejanj so samo na nekaterih ožjih področjih jasnejše strukturirani in čvrsto povezani v snopiče. Večinoma

se ne združujejo v stroge sisteme in eni drugim niso nedvomljivo podrejeni ali nadrejeni. To velja predvsem za nagnjenja, deloma pa celo za popolnoma zavestne preference pri odločanju. Skupaj tvorijo le bolj ali manj različne priredne zveze. Interesi in razpoloženja posameznika se razvijajo v odvisnosti od družbenih razmer v dnevno rutino in življenjske načrte. Ti so pri nekaterih ljudeh skoraj popolnoma stalni, pri drugih kaotični, pri večini pa se nahajajo nekje v sredini.

5.2.4 Izbira zasnove

Pri analizi izbire med različnimi zasnovami nam ni treba posegati daleč nazaj. Najpomembnejše elemente za razumevanje tega postopka smo že zbrali v prejšnjih opisih časovne perspektive zasnove, v opisih »z namenom, da« in »ker« motivov delovanja in načrtovanja. Videli smo, da se v življenjski zgodbi posameznika naberejo različna razpoloženja, med katerimi izstopajo tako strogo začrtani interesi kot tudi celotni snopiči interesov. Deloma motivirajo zasnove dejanj neposredno, deloma pa vstopajo v njihovo predzgodovino.

Novo, kaj sledi iz tega. Prvič, pri dejanjih, ki jih vodijo stare navade, v ospredje ne stopajo ostro začrtani interesi. Posamezniku se v tem primeru ne vsiljujejo tekmovalne predstave o prihodnosti, pač pa celi snopiči interesov, ki so povezani z izbranimi paketi zasnov in se spremenijo v konkretno dejanje, ne da bi kaj premišljevali. V drugem pa lahko tudi v mnogih nenavadnih okoliščinah, predvsem v takšnih, ki zahtevajo hitre odločitve, en sam nujen interes »brez konkurence« prodre v našo zavest in s pomočjo že izdelanih zasnov privede do delovanja. Bliskovitim zasnovam in delovanju iz navade je skupno to, da alternativni sploh ne pretehtamo in da nastopi izvršitev torej »sama od sebe«. Za to obstajajo različni vzroki: v enem primeru so interesi, ki pridejo v poštev, že do neke mere pretehtani in povezani v snopiče, v drugem primeru pa drugačni interesi že vnaprej sploh ne bi prišli v poštev. Kako ti interesi izgledajo od znotraj, je od primera do primera različno. Po eni strani lahko postanejo vse življenjske okoliščine rutina (ne samo umivanje zob), po drugi strani pa je želja, da se v nevarni situaciji izognemo prometni nesreči, samoumeven interes samo pri izrazitih nesamomorilcih.

Oba primera se bistveno razlikujeta od tako rekoč zgledno pretehtanega načina delovanja. Za takšno delovanje je značilno, da se zasnova in izvršitev ne izoblikujeta na podlagi že dolgo prej avtomatiziranih predhodnih odločitev ali zaradi enega samega prevladujočega interesa, ki je v tem hipu prodril v ospredje, temveč da se človek s premislekom odloči za eno izmed različnih zasnov, ki pridejo v poštev.

Obstajata dve vrsti okoliščin, ki lahko privedeta do izbire med alternativnimi dejanji. Če se posameznik v nekem življenjskem položaju sooči z različnimi možnostmi in če se javi določen interes za eno, drug interes pa za drugo možnost (če torej ti interesi na podlagi prejšnjih izkušenj niso povezani v snopič), se mora človek odločiti med njimi, preden sploh lahko začne delovati. Drugič: če je cilj že določen in bi do njega lahko vodile različne poti, vendar človek še ne ve, katera je najboljša, bo moral razmišljati tudi o tem, preden bo začel delovati. Dvom, ki ga imamo pri izbiri zelenega cilja, zaradi tekmovalnih interesov ni enak negotovosti zaradi pravilne poti, ki je samo posledica pomanjkljivega vedenja. Vendarle pa obstaja med tema dvema vrstama okoliščin

sorodnost: cilj lahko pogosto obravnavamo kot delne cilje, kot dele poti na poti do nadrejenega cilja. V obeh primerih pa mora človek, ne glede nato, ali gre za dva različna cilja ali dve različni poti do istega cilja, pretehtati, kaj hoče oz. kaj je pravilna pot in se med njimi odločiti.

Videli smo, da se interesi povezujejo z določenimi in ne poljubnimi zasnovami ter da se nekateri interesi včasih, toda ne vedno, povezujejo v snopiče interesov in pakete zasnov. Govorili smo tudi o tem, da pride v predzgodovini zasnov do izločitve fantazije in resničnosti in do ocene izvedljivosti, ne da bi vsa s tem povezana vprašanja takoj zadostno pojasnili. Postavimo se torej v izhodiščni položaj izbiranja. Interesi so bodisi naleteli na nezdružljive možnosti v prihodnosti ali pa se ponujajo različne poti do cilja, ki so se nabrale v subjektivni zalogi vedenja z še negotovo oceno izvedljivosti. Kaj se zgodi potem?

Posameznik najprej ozavešča eno od bodočih možnosti in jo temeljito pregleda, vsekakor temeljiteje kot pri delovanju iz navade ali nepremišljenem delovanju. V samogovoru tako rekoč ugotovi svoj interes za eno določeno možnost in razmišlja o njeni pomembnosti in nujnosti. Pri tem si pomaga s pogledom na svoje dosedanje življenje in poskuša postaviti tozadevni interes v okvir tega, kar ve o svojih podrejenih in nadrejenih interesih, stopi pa tudi naprej, v prihodnost, in sicer tako, da poveže zasnovo z nadrejenimi življenjskimi načrti ter jo opazuje. Poleg tega si tudi predstavlja, kakšne posledice bi lahko imela ta možnost zanj v prihodnosti, če bi jo dejansko izbral, in katerih, zanj pomembnih interesov, bi se lahko dotaknila, bodisi v njegovo škodo bodisi v korist. Na ta način raziskuje svojo prvo zasnovo v širšem okviru po svojih najboljših močeh. O dokončni oceni zasnov še ni možno govoriti, ker še ne obstajajo neodvisna merila za vse implikacije zasnov. Do ocene bomo šele prišli (če sploh), ko bomo to zasnovo primerjali z drugimi zasnovami.

Po pregledu prve zasnov (seveda poskušamo izid tega pregleda ohraniti v spominu) natančneje pregledamo drugo zasnovo. Po tej prvi, zaenkrat še nekoliko površni primerjavi sedaj pregledane zasnov, s spominom na izid pregleda prvotne zasnov, dobimo predhodno razvrstitev. (Prva zasnova je najbrž pomembnejša za poklicno napredovanje, toda bi v primerjavi z drugo lahko imela negativne posledice za zakon). Včasih lahko pridemo že po prvem pregledu obeh zasnov do odločitve. (Če je prva zasnova ne samo nedvoumno pomembnejša za poklicno napredovanje in obenem nima hujših posledic za družinsko življenje kakor druga, ni vzroka, da se ne bi takoj odločili za prvo). Močnejšo zasnovo izberemo in šibkejšo zavržemo. Interese, ki temeljijo na prvi in drugi zasnovi in so do sedaj med seboj tekmovali, lahko povežemo v ohlapen snopič za morebitno poznejšo uporabo. V bodoče ceteris paribus ne bo več treba izbirati med tema dvema zasnovama.

Gotovo pa stvari niso vedno tako preproste. Pogosto marsikaj govori v prid prve in marsikaj v prid druge zasnov. V tem primeru moramo ponoviti pregled. Pri drugem pregledu se še jasno spominjamo izida drugega pregleda in morda malo manj jasno izida prvega in če je predhodna primerjava že prinesla nekakšno predhodno, za odločitev pač še nezadostno naklonjenost eni izmed teh dveh zasnov, se seveda spominjamo tudi tega. Ko sedaj z vsemi temi spomini spet natančneje gledamo na prvo zasnovo, nas primerjava zasnov (drugi pregled prve, spomin na prvi pregled druge) lahko pripelje do

odločitve, še preden začnemo s ponovnim pregledom druge zasnove. Načeloma bi se lahko odločili še za nadaljnje preglede, v kolikor nismo pod neposrednim pritiskom za ukrepanje. Prej ko slej se bomo odločili za eno možnost, lahko pa tudi obe zavržemo in poiščemo tretjo.

Obstaja pa še ena dodatna možnost. Pri nadaljnjih pregledih zasnov lahko pridemo do zaključka, da ni možna nobena dobro utemeljena odločitev. Za to imamo lahko dva različna vzroka. Prvi vzrok je ta, da imata obe zasnovi enako težo (enako korist, enako zaželenost). Nekaj časa bi še lahko nihali med zasnovama in upali, da se bo zgodilo nekaj, kar bo v prid ali eni ali drugi zasnovi in omogočilo nedvomljivo razvrstitev in s tem odločitev. V primeru, da se to upanje izkaže za varljivo, moramo spredvideti, da zaenkrat ni možna nobena žpametna' izbira. Ker na tem svetu pri odločanju nimamo na razpolago neomejenega časa, nam ne preostane nič drugega, kot da vržemo v zrak kovanec in rečemo »cifra – mož« ali si pomagamo s kakšnim zahtevnejšim načinom izbiranja. Drugi vzrok za to, da ne najdemo utemeljene odločitve, je, da se je izkazalo, da po natančnem pregledu obeh zasnov še vedno ne vemo, ali imajo enako ali različno težo. Pri najboljši volji jih ne moremo meriti z enakimi merili. Sporna so namreč sama merila in ne zasnove. V primeru, da se ne odločimo na slepo ali po naključju, se moramo v tem primeru najprej odločiti za merila in šele nato lahko izbiramo med zasnovami. Takšna, v bistvu etična odločitev, nam je ponavadi družbeno vsaj predhodno nakazana. Damo se podučiti, posvetujemo se in se določeni vrednoti podvržemo ali jo pa zavrnemo. Npr. »dobiček« podredimo »časti« ali obratno. Vsaj v modernih družbah vrednote niso enostaven del nekega preprosto vladajočega sistema vrednot. Če hoče posameznik v teh družbah utemeljeno odločiti, kako naj ravna, mora včasih izbirati ne samo med zasnovami, temveč tudi med vrednotami.

Splošni družbeni okvir izbire in sestavni deli izbire nam niso vedno jasno razločni. V moderni družbi sistemi vrednot niso ne enotni ne splošno obvezujoči. Poleg tega se pa posamezniki razlikujemo že v svoji naravi. Nekateri še merijo temperaturo vode s termometrom, ko so drugi že preplavali reko, nekateri izprašujejo svojo vest, drugi pa berejo astrološke stolpce v revijah.

*Prevod Antonija Barba
Strokovni pregled Tomaž Luckmann*